

Podgorica, 24. juna 2006. godine

Sloboda i razvoj

Dobijanjem nezavisnosti Cetinjska Crna Gora je ušla u jednu posebnu fazu svog istorijskog razvoja. Posebnost se ogleda u tome što se u ovom trenutku uspostavljaju ustavne političke, nacionalne, etničke osnove razvoja za najmanje ovaj vijek. Teško je reći što će se dešavati u ovom vijeku. A bez tih globalnih kretanja i vizije nije moguće ni imati svoju viziju razvoja. Svaka detaljna prognoza tih globalnih kretanja je unaprijed osuđena na propast i ne može imati kvalitet veći od dugoročne meteorološke prognoze. Ono što je izgleda izvjesno jeste da se jedna paradigma razvoja svijeta zasnovana na borbi tri vladajuće političke ideologije: konzervativizam, liberalizam i socijalizam (komunizam), privodi kraju, te da će danas dominantna liberalna teorija po jednima morati da doživi ozbiljnu rekonstrukciju (Valerstejn), odnosno da će upravo ona prevladati, te da je došao „kraj istorije“ (Fukujama). Međutim, razvoj terorizma i nadiranje vjerskog fanatizma ukazuju ni „sudar civilizacija“ (Hantington) nije nevjerovatan, kao što se nekada mislilo! Za jedne je pad Berlinskog zida velika pobjeda liberalizma, za druge je početak kraja liberalne ideologije i ideologije hladnog rata. Uz to nacionalne države počinju gubiti mnoge svoje funkcije - dio svog suvereniteta prenose na više nivoe (međunarodne organizacije, EU i slično). A unutar nacionalne države sve više raste uticaj lokalne zajednice. Sve u svemu sve strateške studije i prognize polaze od toga da se svjetska paradigma mijenja, te da će do 2050. godine svijet biti u ideološkom vrtlogu! Uz to, centri razvoja svijeta se pomjeraju ka Kini i Rusiji (očekuje se da će preko 50% ukupnog iznosa stranih direktnih investicija - FDI u ovom vijeku otići u ove dvije zemlje).

Nezavisnost smo dobili onda kada je svijet zaista u velikoj ideološkoj konfuziji nasuprot mišljenju da je globalizacija neminovnost, da ona daje potpunu izvjesnost budućim tokovima i da je dovoljno prepustiti se globalizaciji i ona nas neminovno vodi u istorijski progres! Kako vidjeti svoju viziju ukupnog razvoja u ovako zamagljenoj perspektivi svijeta? Ovdje je važno napomenuti (a) suviše smo mali da bi mi mogli odlučujuće uticati na globalna zbivanja; (b) suviše smo veliki da bi mi mogli zanemariti te megatrendove razvoja i opredijeliti se za neku alternativnu viziju razvoja; (c) suviše bi bilo neracionalno ako bi „pobijedilo“ mišljenje da nam je sve poznato i da treba mehanički prepisati sve što smo vidjeli oko nas, ne izmišljati toplu vodu! Međutim, pitanje nije da li treba da izmislimo toplu vodu, već je pitanje kako stvarati uslove da se ta „topla voda“ koristi! A te uslove nije moguće mehanički prenijeti! Zaista, „Mercedes“ možemo da kupimo (da ga ne „izmišljamo“), ali puteve na kojima on dolazi do izražaja (uslovi) mi mora da sagradimo!

Ja nemam neku svoju prognozu! Ipak, smatram da treba da shvatimo da smo u svijetu neizvjesnosti, svijetu velikih turbulencija, da razvoj nije linearan i lako predvidiv! Kako odgovoriti na ovo stanje neizvjesnosti u jednoj maloj zemlji kao što je Crna Gora? Nekim konačnim rješenjima? Nekom čvrstom državnom arhitekturom? Da li svoju državu odmah prepustimo nekom drugom i na taj način riješimo svoj problem?

Ili možda treba tražiti pouke i iz naše prošlosti i iz naše budućnosti? Prošlost nas uči da nas je želja za slobodom održala kao državu, a budućnost traži fleksibilnost (prilagođavanje) novim megatrendovima

razvoja! **Kako biti slobodan i fleksibilan (prilagodljiv)?** Da li je možda ovo pitanje od kojeg treba startovati kada danas raspravljamo o našoj viziji Crne Gore kao **društva** (ne samo kao države)? Ja odgovor na ovo pitaje tražim u **mentalnim faktorima razvoja**. Odnosno slobode nema bez razvoja (kao ni razvoja bez slobode), a fleksibilnosti nema bez kvalitetnog ljudskog faktora, bez ljudi koji imaju kvalitet da prepoznaju ono što dolazi i da **to prilagode sebi** (ne samo da se **slijepo** prilagođavaju). Odnosno trebamo ljude sa logikom: „što god dođe, tome sam naredan!“. Znači, razvoj vezujem za ljude, za njihov kvalitet i duh! Ljudi odnosno mentalni resursi su ključan faktor razvoja, a podizanje kvaliteta ovog faktora razvoja je fundamentalan put odgovora na ideološku zbrku u kojoj se svijet danas nalazi.

„Nerazvijenost je stanje duha!“ (Nobelovac Solou). Da li je onda i razvijenost pokazatelj stanja duha u jednoj zemlji? Da li je način razmišljanja pojedinca, grupe, nacije, odnosno njihovo shvatanje života ključni uzrok njihovog bogatstva ili siromaštva? Čovjek prvo misli, pa tek onda govori i radi! Da li su kultura i tradicija, kao vidljive i osjetilne manifestacije načina razmišljanja važne za razvoj? Ili ih treba ignorisati i samo se prepustiti globalnoj konfekciji i receptima razvoja, mekdonaldizaciji razvoja?

Uspostavljanje Cetinjske Crne Gore je i šansa za „veliku transformaciju“ (Polnai) Crne Gore! To je tačka preloma istorije. Zato se u vezi sa organizacijom države postavlja pitanje da li nastaviti sa inercijom (ništa ne mijenjati, samo usavršavati) i sa imitacijom (praviti državu kao što je imaju velike razvijene zemlje) ili praviti državu shodno našim okolnostima i veličini? Da li smijemo nekritički prihvatiti recepte razvoja Svjetske banke, Međunarodnog monetarnog fonda, velikih banaka,...? Da li u našoj kulturi, našem geografskom položaju, našem karakteru i mentalitetu ima nešto što je specifično? Nešto što je samo naše? Da li se od toga odricati ili baš na tim osnovama praviti svoj brend drugojakosti? Suviše smo mala država da bismo bili konkurentni velikim državama u masovnoj proizvodnji! Ali toliko smo veliki da možemo imati neke naše prepoznatljive proizvode i usluge, koji bi privlačili pažnju kupaca, investitora, kao što je privlači nosilac žute majice u sivilu stotina ostalih „istih“ biciklista!

Male zemlje u globalnom svijetu mogu jedino uspješno prodavati **drugojakost**! Svoju marku! Svoj brend! Monte Karlo (provod), Monako (luksuz), Luksemburg (bankarstvo), Hong Kong (zarada), Andora (ljepota, poreski raj), Kipar (off-shore),... Ključno konceptualno pitanje je kako da stvaramo sistem u Crnoj Gori koji će proizvoditi i razvijati tu marku naše prepoznatljivosti u regionu i Evropi? Nekad je to bio brend „čojstvo i junaštvo“! Odnosno časna borba za slobodu! Sada se postavlja pitanje da li na tragu **tradicije slobode** treba tražiti i razvijati novi brend Crne Gore? A sloboda je uvijek vezana za pojedinca! Individuu!

Upravo u koncipiranju ekonomskog razvoja treba poći od te **slobodne individue**, od njenog karaktera i mentalne strukture, a ne samo od prirodnih resursa i konstrukcije sveznajućih umova kako da se oni koriste; ne od mekdonaldskih recepata razvoja; ne od skorojevićkog imitiranja bogatih,... Kulturni i mentalni korijeni razvoja u jednom društvu su mnogo dublji! I na te korijene se ne mogu nekritički kalemiti sve ideje i recepti iz drugih kultura i drugog mentaliteta! Globalizacija je zapravo proces oživljavanja i jačanja nacionalne kulture! Nova paradigma je: „Misli lokalno – radi globalno!“

Zato razvoj treba bazično shvatiti i kao poboljšanje, obogaćivanje i promjenu duha i sistema vrijednosti, a ne samo kao materijalnu promjenu! Shvatiti važnost mentalnih osnova razvoja! Snagu razvoja jedne zemlje treba sve više tražiti u tim endogenim faktorima razvoja, prije svega „kvalitetu ljudskog kapitala“ (Lukas)! Kako osjetiti značaj znanja ako se ne priznaju mentalne osnove razvoja? Na primjeru mnogih instant bogataša možemo primijetiti da njihov materijalni razvoj (bogatstvo, luksuzna kola, luksuzni stan) nije praćen i duhovnim razvojem. Skladnost jednog i drugog,

materijalnog i duhovnog je garancija dugoročnosti i stabilnosti razvoja. To je za mene održiv razvoj i pojedinca i ekonomije u cjelini! Zato je razvoj evolutivan proces! Faze u razvoju se teško mogu preskakati. Istina, one se mogu ubrzati! Ne postoji zdrav instant razvoj! Ni kod pojedinca, ni kod nacije u cjelini! Za instant razvoj narod kaže: „Đavo donio – đavo i ponese!“.

Da li u **nastanku** Cetinjske Crne Gore možemo tražiti klice tog živog prirodnog sistema koji u njoj danas i ubuduće treba graditi? Da li nam suština referendumu može pomoći u traženju te klice? Da li u referendumu vidimo ono što je suštinsko? Da li je to bilo samo mehaničko zaokruživanje jedne ili druge opcije? Neka obična anketa? Jedno rutinsko pravno pitanje? Jedan bezosjećajni čin? Ili je možda referendum bio važna tačka u procesu kulturnog, ekonomskog i političkog razvoja **samosvijesti** i **samointeresa** njenih građana? Da li je referendum bio važan korak ka **individualizaciji društva** u Crnoj Gori? Da li je referendum bio važan korak u razbijanju mnogih predrasuda kojima su robovale ranije, ali i današnje starije generacije? Da li je neko mogao prije 30 godina zamisliti da ljudi plešu i pjevaju ulicom, u kafiću i sportskoj sali? Da li je referendum možda i veliki korak ka de-nacionalizaciji Crne Gore, odnosno korak ka građanskoj Crnoj Gori?

Da, referendum je bio tačka u procesu kulturnog, ekonomskog i političkog sazrijevanja načina razmišljanja i ponašanja ljudi u Crnoj Gori! To je bio unutrašnji **emotivni prasak** koji je doživjela svaka individua koja je glasala – bez obzira za koju je opciju bila! To je bio sudar dvije ideje koje su njihovi protagonisti veoma emotivno doživljavali! Javnost je bila više okrenuta političarima, a manje običnim ljudima od kojih mnogi, od uzbuđenja, nijesu spavali i više noći prije referenduma. Što je taj emotivni prasak u duši svakog čovjeka proizveo u njegovom razmišljanju? U njegovom ponašanju?! Svakako, govorim o matici, ne o svim mogućim slučajevima. **Da li je upravo u tom emotivnom prasku i njegovoj energiji klica sistema i države koju treba da gradimo?** Da li je u tom emotivnom prasku i klica našeg ekonomskog razvoja? Da li da razvoju prođemo bazično iz te duše ili od recepata Svjetske banke? Što ako suvo racionalni recepti Svjetske banke guše te emocije?

Znači, Cetinjska Crna Gora je nastala voljom **individua**! Udžbenički primjer liberalnog nastanka države! Interes pojedinaca, građana je bio osnov nastanka te nove države! Niti jedna država u Istočnoj Evropi nije nastala na način na koji je nastala Crna Gora! Sve nove države Istočne Evrope nastale su raspadom bivših federacija: Sovjetskog Saveza, Čehoslovačke i SFRJ! One su nastale „kolektivnom“ odlukom (dogovorom političkih elita, referendumima održanim u uslovima prijetnje ratom, ili su nastale ratom)! Samo su se u Crnoj Gori, skoro 15 godina poslije nastanka svih novih istočnoevropskih država, na demokratski način, uz prisustvo evropskih institucija, borile dvije ravnopravne ideje! Otuda se Cetinjska Crna Gora ne smije posmatrati kao konačna posljedica raspada SFRJ! Ne! SFRJ se konačno raspala onda kada je osnovana SRJ! Crna Gora je nastala bubrenjem, odnosno sazrijevanjem ideje nezavisnosti od početka '90-ih u glavama većine njenih građana! Cetinjska Crna Gora nije nastala reakcijom na nešto, već akcijom za nešto! Ona je nastala na platformi ZA!

Što su ključne mentalne posljedice referenduma važne za organizaciju novog sistema i organizaciju države u Crnoj Gori?

(a) Emotivni prasak u duši svakog pojedinca je stvorio individuu i probudio njen interes! Oslobodio je njenu energiju, ali i probudio njena očekivanja! Kako tu pojedinačnu energiju pretvoriti kroz ekonomski i politički sistem u sinergiju? Možda protekcijom, intervencionizmom, jakom ulogom države u ekonomiji, dominacijom političkih partija? Administrativnom brigom o građanima? Da neko sveznajući kaže svakom građaninu kako da se razvija i što da radi? Ili to treba postići kroz gradnju jednog liberalnog ekonomskog i političkog sistema? Zar nije za očekivati da se na osnovama liberalno nastale države u njoj gradi i liberalni ekonomski i demokratski sistem?

- (b) Vjekovima su Crnogorci bili ubijedeni da se svijet svakog dana pita: „Što zaboga danas rade Crnogorci i treba li im šta pomoći?“ (N. Đonović). I 21. maja zaista smo dočekali da je čitav svijet „mislio“ o Crnoj Gori! (Usput – kako dobar marketing važan za dalji razvoj!). Taj „vjekovni san“ da svijet „misli“ o nama smo doživjeli i sada se treba **okrenuti sebi!** Mislim da je referendum ukazao na snagu da se okrenemo sebi! Da ne očekujemo od drugoga da nam izgradi puteve, pokrene biznis, završi penzionu reformu, očisti ulice, razvija kulturu, umjetnost, sport, nauku,... Da ne mislimo da nas drugi hrane, niti da od drugih zavisimo! Vjera u sebe i u svoju državu se povratila! Ta vjera istovremeno postaje snažan razvojni resurs!
- (c) Da li smo zaista na putu da se oslobodimo kompleksa „Lažni car Šćepan mali“? Da je sve što se dešava van Crne Gore, u inostranstvu, bolje nego u Crnoj Gori? Sve što dolazi od drugih i izvan Crne Gore je sveto, a sve naše je nedostojno hvale i poštovanja! Zar visoke ocjene o kvalitetu organizacije referenduma, izrečene od Evropske Unije ne pokazuju da i mi možemo organizovati ovakav čin kvalitetno, koliko i mnoge od njenih članica. Zar to isto ne pokazuju i sportisti, naši studenti na stranim univerzitetima, stručnjaci,... Poštovanje sebe, svojih rezultata, svoje kulture, domaće preduzetničke klase,... jesu važne patriotske dimenzije razvoja.
- (d) Da li u izboru pravaca dugoročnog razvoja treba uzeti u obzir i deset crnogorskih zapovijesti („Kada nekoga vidiš da se odmara - pomoz mu!“,...), odnosno to mišljenje da smi mi lijen narod (što apsolutno nije tačno)! Da li te zapovijesti možda više govore o našem karakteru nego o našoj lijenosti? Da li je stoga našem karakteru i mentalitetu bliža industrija i industrijski rad, ili smo više okrenuti uslugama, idejama i ka procesu razmišljanja, softverima, informacijama, sportu, kulturi, umjetnosti, nauci,...? Da li smo karakterom više preduzetnici, a manje administrativni službenici? Važnost povezivanja nacionalnog karaktera sa razvojem pokazalo je iskustvo iz mnogih zemalja, naročito Irske! Ako smo više za usluge, preduzetništvo, nove ideje, da li nam je potrebna velika država i državna, protekcionistička ekonomija? Odnosno, da li nam je potrebna klasična industrijska država? Ili nam je potrebna mala, ali jaka i efikasna državna administracija? Priroda industrije kao djelatnosti traži veliku državu i glomazan državni aparat. Informatička ekonomija, ekonomija zasnovana na znanju i uslugama ne traži tako veliku državnu administraciju, ne traži vojsku, a ni mnoge državne institucije i organe koje danas imamo.

Sve mentalne karakteristike ljudi sa ovog područja pokazuju da Crna Gora treba da gradi sistem zasnovan na slobodi i individui, sistem sa malom i efikasnom administracijom i ograničenom političkom moći i naglašenom biznis orijentacijom! Naš brend treba da počiva na: (a) netipičnoj organizaciji države u odnosu na druge u regionu (npr. Vlada sa nekoliko ministarstava; potpuno otvoren sistem; naglasak mediteranske i ekološke vizije razvoja,..); (b) razvoju preduzetničke ekonomije (preduzetništvo, inovacije, istraživanja,...), a ne političke ekonomije (jaka državna preraspodjela kroz makroekonomske politike); i, (c) efikasnoj zaštiti ugovora i svojine.

Sve ovo bi trebalo da rezultira visokim nivoom ekonomskih sloboda, i brend Crne Gore bi trebalo da je Crna Gora rangirana među **prvih 5 zemalja** u svijetu po nivou ekonomskih sloboda!

Razvoj biznis orijentisanog društva na osnovama velikih ekonomskih sloboda je sistem koji bi najbolje iskoristio naše mentalne resurse! Zaista, ne smijemo zaboraviti: „**PROFIT JE U GLAVAMA LJUDI!**“. **SVE JE U LJUDIMA! SVE ZAVISI OD LJUDI!**